

**ТАЪСИРИ
«РИСОЛАИ ҚУШАЙРИЯ»
БА НАСРИ ИРФОНИИ
ФОРСӢ-ТОЧИКӢ**

Наҷотов Ҷамшед Нарзуллоевич, сармуаллим, мудири кафедраи улуми Қуръон ва ҳадиси Дошиқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам (Тоҷикистон, Душанбе)

**ВЛИЯНИЕ
“РИСАЛАИ КУШАЙРИЯ” НА
ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКУЮ
МИСТИЧЕСКУЮ ПРОЗУ**

Надҷотов Ҷамшед Нарзуллоевич, старший преподаватель, заведующий кафедрой коранических наук и хадисов Таджикского исламского института имени Имоми Аъзама (Таджикистан, Душанбе)

**INFLUENCE OF
“RISALAI KUSHAIRIA” (“THE
TREASURE OF QUSHAYRI”) ON PERSIAN-
TAJIK MYSTICAL PROSE**

Najotov Jamshed Narzulloevich, senior lecturer, head of the department of Koranic sciences and hadiths under the Tajik Islamic Institute named after Imomi Azam (Tajikistan, Dushanbe),
E-mail: jamshednajotov@gmail.com

Вожаҳои калидӣ: Абулқосими Қушайрӣ, “Рисолаи Қушайрия”, Ҳуҷвирӣ, “Каишфу-л-махҷуб”, муқоиса, таъсирназирӣ, насри ирфонӣ

Дар мақола таъсири “Рисолаи Қушайрия” ба осори ирфонӣ ва таҳлили муқоисавии он бо “Каишфу-л-махҷуб”-и Ҳуҷвирӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои осори мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ тарҷумаи «Рисолаи Қушайрия»-и Абулқосими Қушайрӣ ба шумор меравад, ки таъсири назаррасе ба осори ирфонии баъд аз ҳадаи гузоштааст. Нишон дода шудааст, ки “Рисолаи Қушайрия” фарогири муҳимтарин матолиб ва масоили тасаввуфи назарӣ ва амалӣ ба шумор меравад, ки дар байни осори мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ нақши муҳим дорад ва ба осори мансури ирфонӣ, аз қабили “Каишфу-л-махҷуб”-и Ҳуҷвирӣ, осори Ғаззоли, “Тазкирату-л-авлиё”-и Шайх Антор ва ғайра таъсир гузоштааст. Маълум аст, ки ҳар асар адабӣ мутассир аз осори пеш аз худ аст, аммо дар баробари ин вобаста ба ҳунару истеъдоди нависанда дар ҳар асар дигаргунӣ ба назар мерасад. “Рисолаи Қушайрӣ” ҳам аз осори пеш аз худ, аз ҷумла сарчашмаҳои арабӣ ба монанди осори Абуабдуллоҳи Суллайм таъсир назирӯфтааст. Дар баробари ин ба осори ирфонии баъд аз ҳадаи ҳам таъсири зиёд гузоштааст.

Ключевые слова: Абулкасим Кушайри, “Рисалаи Кушайрия”, Худжвири, “Каишфу-л-махдҷуб”, сравнение, влияние, мистическая проза

В статье рассматривается влияние “Рисалаи Кушайрия” («Трактата Кушайрии») на мистические произведения и его сравнительный анализ с «Каишфу-л-махдҷуб» Худжвири. Отмечается, что одним из важнейших источников мистических прозаических произведений классической персидско-таджикской литературы является перевод «Трактата Кушайрии» Абулкасима Кушайри, оказавший значительное влияние на более поздние мистические произведения. Показано, что «Трактат Кушайрии» является важнейшим материалом по вопросам теоретического и практического мистицизма, играющего важную роль как в мистических произведениях классической персидско-таджикской литературы, так и в произведениях мистических мансуров, таких как «Каишфу-л-Махдҷуб» Худжвири, произведения Газзали, «Тазкират аль-Аулия» шейха Антара и др. Известно, что каждое литературное произведение находится под влиянием своего предшественника, но в то же время в зависимости от мастерства и таланта писателя в каждом произведении происходят изменения. На трактат Кушайри повлияли его предшественники, в том числе арабские источники, такие как Абу Абдул Рахман ас-Суллайми. В то же время он оказал большое влияние на мистическое наследие своего времени.

Key words: Abulkasim Qushayri, “Treasure of Qushayri”, Hujviri, “Kashfu-l-mahjub”, comparison, influence, mystical prose

The article dwells on the influence of “The Treasure of Qushayri” on mystical works and its comparative analysis with “Kashfu-l-mahjub” by Hujviri. It is underscored that one of the most important sources of mystical prose works of classical Persian-Tajik literature is considered to be the translation of “The Treatise of Qushayri” by Abulkasim Qushayri, which had a significant impact on later mystical works. It is shown that the relevant treatise is the most important material and issues concerned with

theoretical and practical mysticism, which occupies an important role both in the mystical works of classical Persian-Tajik literature, and in the works of mystical mansurs, such as "Kashfu-l-mahjub" Hujwiri, Gazzali's "Tazkirat al-auliya" by Sheikh Attar and others. It is known that each literary work is influenced by its predecessor, but at the same time, depending on the skill and talent of the writer changes occur in each work. The former in question was influenced by his predecessors, including Arabic sources such as Abuabdul Rahman as-Sullami. At the same time, he had a great influence on the mystical heritage of his time, on the whole.

Тарҷумаи «Рисолаи Кушайрия»-и Абулқосими Кушайрӣ дар радифи муҳимтарин сарчашмаҳои осори мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ қарор дорад, ки таъсири назаррасе ба осори ирфонии баъд аз худаш гузоштааст. Китоби Кушайрӣ фарогири муҳимтарин матолиб ва масоили тасаввуфи назарӣ ва амалӣ ба шумор меравад, ки дар байни осори мансури ирфонии адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ нақши муҳим дошта, аз зумраи муҳимтарин сарчашмаҳои китобҳои ирфонӣ, аз ҷумла «Кашфу-л-махҷуб»-и Хучвирӣ, осори Ғаззоли, «Тазкирату-л-авлиё»-и Шайх Аттор ва ғайра мебошад. Бо вучуди ин то кунун дар адабиётшиносии тоҷик ба андозаи кофӣ ин асар таҳқиқ нашудааст. Дар мавриди сохтору мӯхтаво ва мундариҷаи «Рисолаи Кушайрия» метавон баҳсҳои фаровоне ба миён гузошт, аммо дар ин ҷо чун бештар таҳқиқоти мо дар заминаи таъсири «Рисолаи Кушайрия» ба осори ирфонӣ ва муқоисаи он бо «Кашфу-л-махҷуб»-и Хучвирӣ мебошад, баррасии мо дар заминаи таҳлили муқоисавӣ анҷом пазируфтааст.

Табиист, ки ҳар асари адабӣ мутассир аз осори пеш аз худ аст, аммо дар баробари ин вобаста ба ҳунару истеъдоди нависанда дар ҳар асар дигаргунӣ ба назар мерасад. Дар асоси ин муаллифи асари тоза бо дигаргунӣ дар осори пеш аз худ ва эҷоди халлоқият метавонад асари адабии нав офарад. «Рисолаи Кушайрӣ» ҳам аз осори пеш аз худ, аз ҷумла сарчашмаҳои арабӣ ба монанди осори Абуабдуллоҳи Суллаймӣ таъсир пазируфтааст. Дар баробари ин ба осори ирфонии баъд аз худаш ҳам таъсири зиёд гузоштааст. Чунонки маълум аст, пас аз тарҷума гардидани «Рисолаи Кушайрия» ба забони форсӣ дар тамоми ғӯшаю канор орифону сӯфиён аз он истифода менамуданд ва дар як муддати кӯтоҳе байни ин тоифа шуҳрати зиёде пайдо намуд. Баъдан матолиби «Рисолаи Кушайрия» дар осори ирфонии баъд аз худ гоҳо айнан ва гоҳо бо тағйирот нақл шудаанд. Бештар ҳикоятҳои нақли орифон аз «Рисолаи Кушайрия» ба осори манзуму мансури ирфонӣ таҳвил шудааст.

Таъсири «Рисолаи Кушайрия»-ро ба осори ирфонӣ метавон дар масъалаҳои зерин баррасӣ намуд:

1. Айнан омадани як ҳикоят
2. Бо тағйирот дучор шудани ҳикоят
3. Нақли акволи орифон
4. Шабоҳатҳои мавзӯӣ
5. Овардани оёту аҳодис

Ҳикояти зерин, ки дар боби сию шашуми «Рисолаи Кушайрия» омадааст, бо каме тағйир дар «Асрору-т-тавҳид», «Кимиёи саодат», ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдӣ омадааст. Дар «Рисолаи Кушайрия» омадааст: «Вақте Абу Усмон ба кӯе мешуд, таште хокистар аз боме биандохтанд. Бар сари вай афтод. Шогирдон забон андар он кас гушоданд ва чизҳо ҳамегуфтанд. Абу Усмон гуфт: Ҳичиз мағӯед ўро. Ҳар ки мустаҳаққи он бувад, ки оташ ба вай резанд ва ба хокистар сулҳ кунанд, ҷои хашм набошад [4,с.398].

Дар «Асрору-т-тавҳид» ҳамин ҳикоят ба каме тағйир чунин омадааст. Рӯзе Шайхи мо [Абусаид], қаддас-ул-Лоҳу рӯҳ-ул-азиз, дар Нишопур ба маҳаллае фуру мешуд ва ҷумла мутасаввифа, беш аз саду панҷоҳ кас бозӯ ба ҳам. Ногоҳ зане пораҳои хокистар аз бом биандохт, нодониста, ки касе мегузарад. Аз он хокистар баъзе ба ҷомаи Шайх расид. Шайх фориф буд. Ва ҳеч мутаассир нагашт. Ҷамъ дар изтироб омаданд ва гуфтанд: «Ин сарой боз кунем». Ва хошанд, ки ҳаракате кунанд. Шайхи мо гуфт: «Ором гиред. Касе, ки муставкаби оташ бувад, ба хокистар бозӯ (= бо ў) қаноат кунанд, бисёр шукр вочиби ояд). Ҷумла ҷамъро вақт хуш гашт ва бисёр бигристанд ва наъраҳо заданд [7,с.209].

Шайх Саъдӣ дар «Бӯстон» ҳикояти мазкурро бо тағйир ва аз номи орифи маъруф Боязиди Бастомӣ чунин овардааст:

*Шунидам, ки вақти саҳаргоҳи ид
Зи гармоба омад бурун Боязид.*

*Яке ташти хокистараи беҳабар
Фурӯ рехтанд аз сарое ба сар.
Ҳамегуфт шӯлида дастору мӯй,
Кафи даст шукрона молон ба рӯй,
Ки, эй нафе! Ман дархӯри оташам,
Зи хокистаре рӯй дар ҳам кашам? [9,с.148].*

Аз мисоли дар боло оварда маълум мегардад, ки “Рисолаи Кушайрия” ба осори ирфонии баъд аз худ таъсири зиёд гузоштааст. Яке аз муҳимтарин осори мансури ирфонӣ китоби “Кашфу-л-махҷуб”-и Ҳучвирӣ аст, ки дар баъзе маврид мутассир аз “Рисолаи Кушайрия” аст. Аз ин рӯ, дар мақола кӯшиш шудааст, ки ба тариқи муқоисавӣ таъсири “Рисолаи Кушайрия” ба осори ирфонӣ дар мисоли “Кашфу-л-махҷуб” мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

“Кашфу-л-махҷуб”-и Ҳучвирӣ яке аз сарчашмаҳои муҳими осори мансури ирфонӣ мебошад, ки дар фосилаи каме баъдтар аз “Рисолаи Кушайрия” таълиф шудааст ва аз бархе ҷиҳат мутаассир аз ин китоб аст. Бояд қайд намуд, ки дар баробари монандиҳои байни “Рисолаи Кушайрия” ва “Кашфу-л-махҷуб” тафовутҳои зиёде низ миёни ин ду китоб ба назар мерасад. Аз баррасии муқоисавии ин ду китоб маълум мешавад, ки бештар тафовут дар сабки баён аст, зеро Кушайрӣ бештар ба нақли ақволи машоих пардохта ва Ҳучвирӣ ба нақди оро ва андешаи сӯфия аҳамият додааст.

Бетардид метавон гуфт, ки Ҳучвирӣ аз китоби Кушайрӣ истифода кардааст ва аз ин рӯ, метавон ин ду китобро мавриди муқоиса қарор дод. Абулқосими Кушайрӣ сабаби таълифи китоби худро бар он таъкид намуда, ки дар тариқати сӯфия ихтилофу қачфаҳмиҳои зиёд ба вучуд омадааст. Пас аз ҳамди Худованд ва соли таълифи китоб ба тавсифе дар хусуси сӯфиён, рафтору кирдори онон ва ихзори таассуф аз он чи ки бар сари сӯфиён ва тасаввуфи воқеӣ омадааст, баён мекунад. Ҳучвирӣ низ мисли Кушайрӣ дар муқаддимаи китоб пас аз ҳамди Худованд сабаби таълифи китобро посух ба суоли дӯсташ Абӯсаиди Ҳучвирӣ дар хусуси тариқати тасаввуф ва кайфияти мақомоти сӯфиён баён доштааст [11,с.10].

Бо тавачҷӯх ба муштарақоте, ки миёни ду китоб вучуд дорад, ба назар меояд, ки Ҳучвирӣ дар таълифи китоби худ аз “Рисолаи Кушайрия” истифода кардааст. Дигар нукта, ки дар мавриди таъсирпазирии Ҳучвирӣ аз Кушайрӣро метавон таъкид кард наздикии замони таълифи ин ду асар ва шинохте аст, ки Ҳучвирӣ аз Кушайрӣ дорад ва дар китобаш аз ӯ ёд мекунад. “Рисолаи Кушайрия” худ мутаассир аз китобҳои пешин ва мубтанӣ бар ақволи машоих ва оёти Куръону аҳодиси аст. “Кашфу-л-махҷуб” низ илова бар истифода аз кутуби пешин ба монанди “Рисолаи кушайрия” саршор аз оёти аҳодис ва ақволи сӯфия аст. Ҳучвирӣ бо Кушайрӣ низ ошноӣ дошта ва бо тавачҷӯх ба ин ки бархе матолиби муштарақ дар ин ду китоб вучуд дорад, ба назар меояд, ки Ҳучвирӣ “Рисолаи Кушайрия”-ро мутолаа ва дар мавориде аз он суд бурдааст.

Аз назари сохтор ҳам ин ду китоб шабоҳатҳои доранд, аз ҷумла ҳар ду китоб ҳам бо муқаддимаҳои оғоз мешаванд, ки ибтидои онҳо ҷумлаҳои арабӣ дар тавҳиди Худованд ва шукри ӯ ва сипас наъти пайғамбар аст. Ҳамчунин мавзӯоти китоб шабоҳатҳои зиёде доранд, ба монанди; тавба, тавҳид, ризо, маърифат, ҷуду саҳо, вилоят, қаромат, ҳайбату унс, тасаввуф, фақр, қабзу баст ва ғайра. Ҳар ду китоб ҳам аз бобҳои мухталиф ташкил шудаанд, монанди; боби фақр, боби тасаввуф. Аммо тартиби мавзӯии бобҳо дар ин ду яке нест. Масалан боби фақр дар “Рисолаи Кушайрия” ҷиҳилу яқум аст, аммо дар “Кашфу-л-махҷуб” боби дувум аст. Ҳар ду ҳам боберо ба муаррифии машоих ва айммаи тасаввуф ихтисос додаанд.

Яке аз монандиҳои ин ду китоб дар ин нукта аст, ки ҳар ду дар оғози китоб иллати таълифи онро зикр кардаанд. Кушайрӣ сабаби таълифи китобро аз байн рафтани тариқи машоихи аввалия ва дигаргун шудани тариқат зикр мекунад ва мегӯяд аз ин метарсад, ки гумон равад асли тариқат ҳамин аст. Пас ин китобро навишт то сирати пиронро ёд кунад, то хама бидонанд, ки равиш ва одоби онон чӣ будааст.

Сабаби таълифи “Кашфу-л-махҷуб” низ дархости Абӯсаиди Ҳучвирӣ аст, ки мехоҳад одобу русуми ин тоифа ва ҷиғунагии тариқатро бидонад ва Ҳучвирӣ инро дар ибтидои китоби худ навиштааст.

Аз муҳимтарин монандиҳои ин ду китоб дар он аст, ки матолибе айнан дар ҳар ду дида мешавад. Ин шабоҳатҳо иборатанд аз; оёти аҳодис, ҳикоёт, нақли ақволи машоих, таърифи алфозу ақоиди муаллифон дар бораи вожаи сӯфӣ. Аз ҷумла ин қавли паёмбар, ки мефармоянд: “Тоиб аз гуноҳ монанди ин аст, ки тавба накардааст [4,с.136; 11,430]. Дар таърифи муҳаббат низ

танҳо чобачойии калимаҳо дида мешавад. Кушайрӣ гуфтааст: “Бӯязиди Бастомӣ гӯяд: Муҳаббат андак доштани бисёр бувад аз худ ва бисёр доштани андак аз дӯст [4,с.599]. Ҳучвирӣ чунин гуфтааст: “Муҳаббат он бувад, ки бисёри худ андак донӣ ва андаки дӯст бисёр донӣ” [11,с.452].

Ҳар ду ҳам аз аввалин мақомҳои ҷӯяндагонро тавба медонанд [4,с.137; 429]. Кушайрӣ дар таърифи тавба мегӯяд: “Тавба дар луғат бозгаштан бувад ва тавба андар шаръ бозгаштан бувад аз нақҳидаҳо боз он ҷӣ писандидааст [4,с.137]. Аз назари Ҳучвирӣ чунин аст: “Бидон, тавба андар луғат ба маънии рӯчуъ бошад... пас бозгаштан аз наҳӣи Худованд бад-он чи хуб аст аз амри Худованд ҳақиқати тавба бувад” [11,с.43].

Кушайрӣ ва Ҳучвирӣ ҳар ду ҳам барои тавба се шарт гузоштаанд. **Кушайрӣ:** “Шарти тавба то дуруст ояд се чиз аст. Пушаймонӣ бар он чи рафта бошад аз муҳолифат ва даст бидоштани зиллат андар ҳол ва ният кардан, ки низ боз он маъсият нагардад [4,с.137]. **Ҳучвирӣ:** “Як шари тавбаро асаф аст бар муҳолифат ва дигар андар ҳол тарки зиллат ва се дигар азм нокардан ба муовидат ба маъсият” [11,с.430]. Кушайрӣ матлабери дар хусуси тавба аз Саҳл ибни Абдо ва Ҷунайд меоварад, ки Ҳучвирӣ низ айнан онро зикр мекунад [11,с.142, с. 433]. Ҷамчунин аз қавли Абуҳафс Кушайрӣ гӯяд: “Бандаро аз тавба ҳеҷ чиз нест, зеро ки тавба боз ўст на аз ў [4,с.144]. **Ҳучвирӣ:** “Аз тавба ба банда ҳеҷ чиз нест, аз он чи тавба аз Ҳақ ба банда аст, на аз банда ба Ҳақ” [11,с.423].

Як баҳши таъсирпазирии Ҳучвирӣ аз “Рисолаи Кушайрия” дар нақли ҳикоятҳои ирфонӣ аст, ки айнан дар “Кашфу-л-маҳҷуб” омадааст. Дар боби ризои Кушайрӣ ҳикояти ҳазрати Мусоро нақл мекунад, ки айнан дар “Кашфу-л-маҳҷуб” омадааст: “Бор Худоё, маро роҳ намоӣ ба кирдоре, ки чун он бикунам ту аз ман розӣ гардӣ. Худованд гуфт: Ту он битавонӣ кард?! Мусо сачда карду тазаруъ намуд. Худованди таоло бад-ӯ ваҳӣ фиристод. Ё писари Имрон ризо ва хушнудии ман аз ту андар ризои туст ба қазои ман” [11, С.271;4,с.297].

Дар боби ғайбату ҳузур Кушайрӣ ҳикояте аз Боязид нақл мекунад, ки Ҳучвирӣ ҳам овардааст: “Муриде қасди Боязид кард. Чун ба дари савмаи вай расид дар бизад. Боязид гуфт: Кистӣ ва киро хоҳӣ. Гуфт: Боязидро. Гуфт: Бӯязид кӣ бошад ва қучост ва ҷӣ чиз аст? Ва ман муддате аст то Боязидро ҷустаму наёфтам” [4, С.112; 11,с.370]. Ҳучвирӣ дар боби тавҳид дар ибтидои матлаб ҳикоятро дар хусуси марде, ки ҳеҷ кирдори нек надошт, илло тавҳид баён мекунад [11,с.407], ки Кушайрӣ низ дар ибтидои боби тавҳид айни ҳамон ҳикоятро овардааст [4,с.512].

Нақли ақволи машоих дар мавриде дар ҳар ду асар зикр ёфтаанд, аз ҷумла дар мавриди вақт сухане муштарак аз Абӯалии Даққоқ дар “Рисолаи Кушайрия” омадааст: “Вақти он аст, ки ту он ҷойӣ. Агар ба дунёи вақти ту дунёст ва агар ба уқбойи вақти ту уқбост” [4,с.88]. Ҳучвирӣ мушобеҳи ҳамин қавлро дорад: “Андар дунё ё уқбо сабур ё сурур вақт он бувад, ки андар онӣ” [22,с.543]. Ду нақли қавли муштарак дар хусуси тавҳид: “Ҷунайд гӯяд: Тавҳид донишани қадим бувад аз ҳадас [11, С.411; 4,с.517]. “Ҳусрӣ гӯяд: Усули мо андар тавҳид панҷ аст: Ҳадас бардоштан ва қадимро яке донишани ва аз бародарон буридан ва аз ватанҳои хеш муфориқат кардан ва фаромӯш кардан он чи донанд ва он чи надонанд [4, С.514; 11,с.412].

Бо вучуди ин дар бархе мавридҳо Ҳучвирӣ ба тафсиру шарҳи матлаб низ пардохтааст. Аз он ҷумла аст қавле дар бораи иштиқоқи луғати сӯфӣ, ки дар “Рисолаи Кушайрия” омада буд, ки аз сафо муштак аст, аммо бар муқтазои луғат аз ин маонӣ баид аст [4,с.43]. Ҳучвирӣ илова бар нақли ин матлаб бо муқтасаре тағйир ба тафсиру густариши он низ пардохта ва навиштааст: “Пас сафо дар ҷумлаи маҳмуд бошад ва зидди он қадар бувад... [11,с.43].

Ҷамчунин дар мавриди адами иштиқоқи ин луғат аз чизе, ҷунонки Кушайрӣ гуфта буд, Ҳучвирӣ чизе ҳам ба он афзуда ва гуфтааст: “Бар муқтазои луғат иштиқоқи ин исм дуруст нагардад аз ҳеҷ маънӣ аз он ки ин маънӣ муаззамтар аз он аст, ки инро ҷинс бувад, то аз он ҷо муштак бувад, ки иштиқоқи шайъе аз шайъе мучонисат хоҳанд ва ҳар чи ҳаст зидди сафост иштиқоқи шайъе аз зид нақунанд” [11,с.48].

Аз ин рӯ метавон гуфт, ки Кушайрӣ матлабро бидуни нақд ва тафсир аз машоих нақл мекунад, аммо Ҳучвирӣ дар зимни нақл тавзеҳи меҳнаду тафсир ва гоҳе нақд низ мекунад.

Кушайрӣ ва Ҳучвирӣ барои мустанади кардани гуфтаҳои худ гоҳе ба оёту аҳодиси истинод мекунад. Масалан ояи 273 аз сураи Бақара дар ибтидои боби фақри “Рисолаи Кушайрия” ва “Кашфу-л-маҳҷуб” омадааст. Тафовути корбурди ин оёт дар ду китоб ин аст, ки Ҳучвирӣ дар пайи оят баҳси асҳоби сӯфаро пеш оварда ва аз паёмбар нақли қавл карда, аммо Кушайрӣ пас аз оят ба нақли ақволи машоих пардохта ва дидгоҳҳои ононро дар бораи фақр баён кардааст.

Ҳамчунин дар боби “Қабзу баст” ҳар ду нависанда ояи 245 аз сураи Бақараро овардаанд [11, С.548; 4,с.96]. Дар ин маврид ҳар ду ба як нахв калимоти қабзу бастро тавзеҳ додаанд.

Дигар аз таъсирпазирии Ҳучвирӣ аз “Рисолаи Қушайрия” дар нақли ақволи машоих аст, ки айнан дар “Кашфу-л-махҷуб” нақл шуда ё бо мухтасаре тағйир ба сурати тарҷума баён шудааст. Нақли қавлҳои муштараки ин ду китоб дар боби сабр иборат аст аз қавли Бишрӣ Ҳофӣ, ки мегӯяд: “Фозилтарин мақомҳо эътиқоди сабр бар дарвешӣ то ба гӯр” [4,с.456]. Гӯяд: Сифати дарвеш ором бувад ба вақти нестӣ ва исор бувад ба вақти ҳастӣ” [4, С.408; 11,с.38].

Дар “Рисолаи Қушайрия” аз қавли Чунайд омадааст: “Чунайд рӯзе гуфт: Ё маъшаралфуқаро шуморо ба Худой мешиносанд ва барои Худо гиромӣ медоранд бингаред то бо Худойи худ чун бошед” [4,с.454]. Дар “Кашфу-л-махҷуб” низ ҳамин қавлро ба арабӣ навишта ва дар бораи он тавзеҳ додааст.

Қушайрӣ аз Шиблӣ нақл мекунад, ки: “Ҷро аз ҳақиқати дарвешӣ пурсиданд. Гуфт: Он ки бидуни Худой азда ва ҷалла ба ҳеч чиз мустағнӣ нагардӣ” [4,с.460]. Ҳучвирӣ мегӯяд: “Шиблӣ гӯяд, раҳимаҳуллоҳи алайҳи ал-фақиру ло ястағнӣ бишайин дуналлоҳ”.

Дигар аз мавзуоти муштараки “Кашфу-л-махҷуб” ва “Рисолаи Қушайрия” зикри машоихи тасаввуф аст. Қушайрӣ баён мекунад, ки касоне ки дар замони паёмбар зиндагӣ мекарданд ва саодати суҳбати Расул (с) ро доштанд “асҳоби Расул” номида мешаванд ва баъд аз асри паёмбар касоне ки бо асҳоб суҳбат карда буданд “тобеин” ва пас аз эшонро “аттабаа тобеин” ва пас аз он ҳар касе инояти бисёре ба кори дин дошт зухҳоду уббод ва пас аз он мутасаввифа падид омаданд. Ӯ пас аз ин муқаддимаи кӯтоҳ ба зикри ақволи машоих бидуни тартиби ҳосе мепардозад. Аммо Ҳучвирӣ зикри асҳоб, аймма ва машоиху бузургонро табақабандӣ мекунад.

Номи сию шаш шайх дар ин ду китоб ба сурати муштарақ омадааст. Дар бархе маврид ҳикоят ё нақли қавли муштараке низ аз онон нақл шуда ва гоҳ танҳо зикри номашон муштарақ аст.

Иброҳими Адҳам яке аз машоихе аст, ки дар ҳар ду китоб номи ӯ омадааст. Ҳар ду нависанда дар хусуси рӯй овардани ӯ ба тасаввуф достони муштараке меоваранд: Дар “Рисолаи Қушайрия” омадааст: “Қай туро аз баҳри ин офаридаанд ё туро бад-ин фармудаанд? [4,с.25]. Ҳучвирӣ овардааст: “Рӯзе дар пайи шикор ҳотифе ба ӯ овоз дод, ки аз барои ин корат офаридаанд ё бад-ин кор фармудандат? [4,с.158]. Ҳамчунин дар бораи Иброҳими Адҳам Қушайрӣ гӯяд: “Ва аз касби дасти хеш хурдӣ” [4,с.25]. **Ҳучвирӣ:** “Андар ҳама умри худ ба ҷуз касби дасти худ нахурад” [11,с.159]. Ҳар ду дар хусуси иртиботи ӯ бо Хизр навиштаанд: “Хизрро дид” [4,с.25]. “Муриди Хизр пайғамбар буд” [11,с.158].

Шеваи истифода аз ақволи машоих дар “Рисолаи Қушайрия” ва “Кашфу-л-махҷуб” ба як равиш ба назар мерасад, ки ба сурати суолу ҷавоб ё муқолама аст. Гоҳе аз шайх чизе мепурсанд ва посух медиҳад ва гоҳ шайх худаш чизе мегӯяд ва муридон дар борааш суол мекунанд. Гоҳе ҳам шайх бо худ гуфтугӯ дорад ва дар ҳар ҳол ин шева дар сафаҳоти ин ду китоб фаровон дида мешавад: **Қушайрӣ:** “Чунайд гӯяд: Сарӣ гуфт: Мехоҳам бимирам ва ба Бағдод набошам. Гуфтанд чаро? Гуфт: Тарсам, ки гӯрам напазирад ва фазиҳат шавам” [4,с.31]. **Ҳучвирӣ:** Чунайд гуфт: раҳматуллоҳи алайҳи, ки агар Худованд маро гӯяд, ки маро бубин. Гӯям набинам, ки чашм андар дӯстии ғайр бувад ва бегона ва ғайрати ғайрати маро аз дидор боз медорад, ки андар дунё бевосита чашм медидамаш [11,с.487].

Тафовути Ҳучвирӣ аз Қушайрӣ дар ин шева дар теъдоди ақвол аст. Қушайрӣ аз ақволи бештаре истифода карда ва дар ҳар сафҳа чанд бор феъли “гуфт”-ро такрор мекунад, аммо дар “Кашфу-л-махҷуб” чунин нест. Масалан дар сафҳаи 29 “Рисолаи қушайрия” понздаҳ бор ин феъл ба сурати ҷамъ ё муфрад омада ва дар сафҳаи 48 ҳашт бор, аммо дар “Кашфу-л-махҷуб” бисёр камтар аст. Масалан дар сафҳаи 36 се бор ва дар сафҳаи 167 як бор омадааст ва ин муқоиса нишон аз зиёд омадани ақвол дар “Рисолаи қушайрия” аст.

Ҳикояти зиндагӣ ва сираи машоих низ яке аз матолиби муштарақ миёни ин дуст, ки дар бархе сафаҳот дида мешавад. Ин ҳикоят ғолибан марбут бо мавзӯи мавриди баҳс ҳастанд ва барои таъкид бар сӯҳрати матлаб оварда мешаванд. Аз намунаҳои он дар “Рисолаи Қушайрия” метавон ба ҳикояти хоб дидани Абулаббоси Сарич ишора кард [4,с.203] ва ҳикояти Ҷаъфарӣ Насир бо Чунайд [4,с.229] ва ҳикояти Шиблӣ [4,с.347]. Ҳамчунин ҳикояти обиди бани Исроил [4,291] Хобидани амралмуъминин дар ҷойи паёмбар [4,с.290] ҳикояти Шиблӣ [4,с.519] “Кашфу-л-махҷуб” аз ин навъанд.

Бархе матолибро Ҳучвирӣ бо каме тағйироте аз “Рисолаи Қушайрия” нақл намудааст. Монанди суханоне, ки дар “Рисолаи Қушайрия” аз машоих нақл шуда ва Ҳучвирӣ бо истифода аз он ақвол матолибе дигарро баён кардааст. Дар боби муҳаббат ва мутааллиқоти он ки роҷеъ ба риштаи муҳаббат ва анвои муҳаббати Худо нисбат ба бандагон ва муҳаббати дӯстони Худо нисбат ба ўст аз “Рисолаи Қушайрия” мутаассир аст. Лекин шеваи тартиби муаррифии машоих мутафовит аст, Қушайрӣ бидуни тартиби ҳосе ба зикри ақволи машоих мепардозад, вале Ҳучвирӣ онҳоро дар табақабандии мушаххасе қарор медиҳад, ки аз хулафои чаҳоргона оғоз ва ба ричоли сӯфия хатм мешавад ва дар ин миён аз саҳоба ва тобеини аймма ва асҳоби суфа ёд мекунад.

Ҳамчунин боиси қайд аст, ки Қушайрӣ фақат ба шарҳи алфоз мепардозад, вале Ҳучвирӣ алфозро дастабандӣ мекунад: 1. Ибороте, ки истиорот пазирад андар калом ва ба тафзилу шарҳ мушқилтар шавад. [11,с.559]. 2. Алфозе, ки андар тавҳиди Худованд истеъмол кунанд бе истиорат [11,с.561]. 3. Иборте, ки ба шарҳ ҳочатманд бошад [11,с.563].

Дар шарҳи алфози “талвину тамкин” Қушайрӣ менависад: Талвин сифати арбоби аҳвол аст ва тамкин сифати асҳоби ҳақоик” ва дар тавзеҳи он мегӯяд: “қасе ки дар роҳ аст соҳиби талвин ва он ки расида аст соҳиби тамкин аст” [4,с.121]. Ҳучвирӣ низ менависад: “Тамкин иборате аст аз иқомати муҳаққиқон дар маҳалли камол ва дараҷати аълоӣ паси аҳли мақомотро аз мақомоти гузар мумкин бувад ва аз тамкин гузари маҳол. Аз он чи ин дараҷати мубтадиён аст ва он қароргоҳи мунтаҳиён” [11,с.545].

Дар маҳву исбот низ ташобеҳоти зиёде байни ду китоб аст ва Қушайрӣ ин ду калимаро ба маънои бардоштани сифоти бад ва ҷойгузинии сифоти хуб медонад: “Маҳв бардоштани сифатҳои одатӣ бувад ва исботи қиём қард бувад ба аҳкоми ибодот” [4,с.116]. Ҳучвирӣ низ дар ҳамин маврид мегӯяд: “Пас бояд, ки то нафӣ сифати мазмум бошад ба исботи ҳисоли маҳмуд” [11,с.554].

Дар маҷмӯъ аз баррасии мавзӯъ маълум мегардад, ки “Рисолаи Қушайрия” ба осори ирфонии баъд аз худаш таъсири зиёд гузоштааст. Орифону шоирони мутасаввифа бо бардошт аз ҳикоят ва ақволи сӯфиён, ки дар “Рисолаи Қушайрия” нақл шудааст, матолиби худро дар бобати ирфону тасаввуф баён доштаанд. Бештар мушоҳида мешавад, ки ҳикоятҳои ақволи орифону сӯфиён аз “Рисолаи Қушайрия” ба осори ирфонӣ айнан ва ё бо тағйирот нақл шудааст.

Баррасии муқоисавии “Рисолаи Қушайрия” бо “Кашфу-л-маҳҷуб”-и Ҳучвирӣ нишон медиҳад, ки ҳар ду китоб дар қарни XI навишта шудаанд, ки пас аз ин ду китобҳои дигаре дар боби ирфону тасаввуф таълиф гардида ва ақоиди ин гурӯҳ вусъати бисёре пайдо кардааст. Агар ин ду китобро бо кутуби пешин муқоиса кунем гувоҳи гуфтаҳои ононро дар батни навиштаҳои дигарон хоҳем ёфт. Албатта бо тавачҷӯҳ ба ин ки муаллифи “Кашфу-л-маҳҷуб” бо Қушайрӣ ошноӣ ва дар ҷойе аз ӯ сарехан ном бурда ва мушаххас мегардад, ки “Рисолаи Қушайрия” мавриди мутолааи Ҳучвирӣ қарор гирифтааст. Монандии ин ду китоб бештар дар сабки адабии онҳост, вале нисбат ба ҳаҷм байни ҳам мутафовит аст. Муҳимтарин тафовути ин ду китоб дар ин аст, ки Қушайрӣ аз ақвол ва ҳикояти машоих бештар истифода карда ва китобаш бар маъноии гуфтори машоих аст, аммо Ҳучвирӣ бино ба муктазо аз ақвол ва ҳикоят истифода мекунад ва назароти худро низ баён мекунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Ансорӣ, Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия/Тасҳеҳи Муҳаммадсарвари Мавлоӣ. – Техрон: Тӯс, 1362. - 968 с.
2. Аттор, Фаридуддин. Тазкират-ул-авлиё / Бо муқаддима ва тасҳеҳи Муҳаммади Истеъломӣ. – Техрон: Заввор, 1384. – 914с.
3. Бертельс, Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф / Тарҷумаи Сирус Эзадӣ. – Техрон: Амири кабир, 1387.- 723с
4. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисолаи Қушайрия. (мугарчим Абӯалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ). /Бо тасҳеҳи Бадеуззамон Фурӯзонфар. –Техрон, 1374. -84+835с.
5. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисолаи қушайрия. Тарҷумаи Абӯалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ. /Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Маҳдии Муҳаббатӣ. – Техрон, 1390. - ёздаҳ+625с.
6. Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс”. Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо Мӯътабар Оқилова, Баҳром Мирсаидов /М.Н.А.Ҷомӣ. –Душанбе: Пайванд, 2013.-865с

7. Муҳаммад ибни Мунаввари Механӣ. Асрору-т-тавҳид фи мақомоти Шайх Абӯсаид. Ҷ.1. /Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон:Огоҳ, 1381. – дусаду сию нух +.430с.
8. Салимов, Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX – XIII) / Н.Салимов – Хучанд:Нури маърифат, 2002.–396 с.
9. Саъдии Шерозӣ. «Бӯстон»/Мураттиб:Саҳобиддин Сиддиқов Ҳозиркунандаи чоп: Мубашшир Акбарзод. – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг»,2008. –292 с.
10. Ҳасан,Ануша.Донишномаи адаби форсӣ. Ҷ.2.–Техрон,1376
11. Ҳучвирӣ,Алӣ ибни Усмон.Кашф-ул-маҳҷуб/Тасхеҳи Маҳмуди Обидӣ Техрон,Суруш, 1385. – ҳафтоду чаҳор+610 с.

REFERENCES:

1. Ansori, Abdullah. *Tabaqat-us-sufiya* / under the editorship of Muhammadsarvari Mavlavi. - Tehran: Tus, 1362. - 968 p.
2. Attar, Fariduddin. *Tazkirat-ul-awliyya* / Introduction and correction by Muhammad Istelami. - Tehran: Zavvor, 1384. – 914 p.
3. Bertels, E.E. *Sufism and Sufi literature* / translated by Sirus Ezadi. - Tehran: Great Amir, 1387. – 723 p
4. Qushairi, Abul Qasim. *The treatise of Qushayria*. (Translated by Abu Ali Hasan ibn Ahmad Usmani). / under the editorship of Badeuzzamon Furuzonfar. - Tehran, 1374. - 84 + 835 p.
5. Qushayri, Abul Qasim. *The treatise of Qushayria*. Translated by Abu Ali Hasan ibn Ahmad Usmani. / Introduction, corrections and interpretations of the Mahdi of love. - Tehran, 1390. – eleven - 625 p.
6. Mavloni Nuriddin Abdurrahmoni Jomi. *Nafahat-ul-uns min hazarat-il-quds*” / compilers of the text, authors of the introduction and catalogs Mutabar Akilova, Bahrom Mirsaidov / MNA Jomi. – Dushanbe: Payvand, 2013. – 865 p
7. Muhammad ibn Munawwar al-Mekhani. *Asroru-t-tawhid* by the authority of Sheikh Abu Sa'id. V.1. / Introduction, corrections and interpretations by Muhammadrizo Shafei Kadkani. - Tehran: View, 1381. - two hundred and thirty-nine + .430 p.
8. Slimov, N. *Stylistic stages and evolution of prose in Persian and Tajik literature (IX-XIII centuries)* / N. Salimov - Khujand: Light of Enlightenment, 2002. – 396 p.
9. Saadi Sherozi. “*Buston*”/compiler: Sahobiddin Siddikov Presenter: Mubashir Akbarzod. – Dushanbe: Education and Culture, 2008. - 292 p.